

TEODICEJA SV. TOME AKVINSKOG NA SUVREMENOM,
NAŠEM DOMAĆEM, AREOPAGU

Juraj Božidar Marušić, Split

Sudionici: Miljenko Belić, Rudolf Brajičić, Dominik Budrović,
Juraj Božidar Marušić, Ante Mateljan.

“Tada Pavao stavši sred Areopaga reče:

Atenjani, prolazeći vašim gradom i promatrajući vaše svetinje nadoh žrtvenik na kojem je napisano: 'Nepoznatom Bogu'. Što vi dakle ne znajući štujete, to vam ja navješćujem. Bog stvoritelj svijeta i svega u njemu (...) ne prebiva u hramovima sagrađenim rukom, kao da bi trebao nešto On koji daje svima životni dah i sve (...). Ali ne gledajući na vremena tog neznanja, sada (...) navješćuje ljudima (...) dan kada će pravedno suditi svijetu po pravdi, preko Čovjeka kojeg je odredio za to i svima dao jamstvo uskrisivši ga od mrtvih” (Dj. 17,21-32).

KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE

1. Novi *Katekizam Katoličke crkve* (KKC) počinje teodicejski: U svijetu, svemiru, njegovoj cjelini, i u svakom njegovu dijelu, osobito u čovjeku, postoje znakovi po kojima se *samim naravnim svjetlom čovječjeg razuma* (tj. bez Objave), raznim “putovima” (1/28), koji se nazivaju i “dokazi opstojnosti Božje” (1/28), može doći do spoznaje postojanja neke nevidljive “realnosti koja je prvi uzrok i konačna svrha svega, i ‘koju svi nazivaju Bogom’...” (1/29). To “svi nazivaju Bogom” KKC je naveo doslovno iz glasovitog teodicejskog “Petopuća” (*Quinque viae*, Summa theologiae, I,2,3) sv. Tome Akvinskog.

Ti Akvinčevi “putovi” (ili neki drugi valjani putovi), tj. neka naravna spoznaja opstojnosti Božje, su *condicio sine qua non* mogućnosti primanja Objave. Bez neke naravne spoznaje opstojnosti Božje, čovjek “ne bi mogao prihvatiti objavu” (1/29) kaže KKC, u skladu s dogmatskom definicijom Prvog vatikanskog koncila, koju tu i navodi (1/29).

2. U najnovijem broju *Crkve u svijetu* (Split, 1993/1) s pravom je na prvom mjestu (str. 4-15) objavljena vrlo aktualna i vrijedna rasprava: Ante Mateljan, *Božja nemoć*. Rasprava je raščlanjena na pet odlomaka: Pitanje, Pobuna, Odgovor, Objašnjenje, Zaključak.

Metodična provokativnost *Pitanja* zgusnuta je u ovu početnu rečenicu: “Čemu tolika patnja nevinih? (...) Možeš li, Bože, promijeniti ovu situaciju; ako možeš, zašto to ne učiniš, ako ne možeš, kakv si ti Bog?” (8/4).

U *Pobuni* se kaže (8/5): Filozofija, “klasična metafizika” opravdala je “Božju egzistenciju”, ali nije riješila problem “smisla čovjekove egzistencije”, patnja nevinih.

Odgovor razlikuje: Sv. Pismo "Staroga zavjeta" ne nudi neko "sustavno tumačenje"(8/8) problema odnosa Božje svemoći i dobrote prema činjenici zla i patnje u svijetu. No, Sv. Pismo "Novog zavjeta" navješćuje rješenje sadržano u jednoj riječi: "ljubav" (8/10).

Nadahnutom jasnoćom autor kaže: "Namjesto našeg očekivanja da 'popravi ugled' svoje pravde i svemoći u svijetu oslobodivši ga od patnje" (8/11), Bog "izabire sasvim suprotan pristup, i sam postaje pogođenik nepravdom svijeta više od svih patnika" (8/11).

U *Objašnjenju* je riječ o snazi tog paradoksa ljubavi: Kristovu uskrsnuću - jer "bez objave uskrsnuća niti sama objava Božje supatnje ne bi bila dostatan odgovor"(8/13).

Zaključak kliče zajedništvu s Kristom "raspetim, ali i uskrsnutim" (8/15), "što je radosno uvjerenje Crkve sve od samog početka..." (8/9).

3. Sve, dakle, u konačnici, ovisi o prihvaćanju Objave, a ta je, kako je rečeno (u točki 1) uvjetovana nekom naravnom spoznajom egzistencije Boga, na primjer "putovima" Tome Akvinskog, kojima KKC daje odlično mjesto.

Nažalost, kaže Rudolf Brajičić, u ovo naše vrijeme filozofski putovi o kojima je riječ, općenito, a Tomini posebno, zauzimaju posljednje mjesto, ili čak ne zauzimaju nikakvo mjesto, jer se raširilo "uvjerenje u nemoć razuma da se dignu u nevidljivo" (6/15), pa se teologija "sva stisla uz svoje izvore (Sveto pismo)..." (6/15).

To uvjerenje, slijedeći Kanta, njegovu antinomijsku spoznajnu nemoć uma, sastoji se u tome, da uz razloge za vjerovanje postoje i razlozi protiv, pa vjerniku "nema druge nego preuzeti rizik" (6/93). Takvo uvjerenje čini "ogromne štete vjeri, njezinu zamahu, jer vjera nije nikakav rizik ni skok u sljepo" (6/93).

Potrebno je, dakle, kaže Brajičić, reafirmirati spoznajnu moć čovjeka da dosegne meta-fizičku realnost, u prvom redu reafirmirati Akvinčeve "putove".

BEZ Odstupanja od Tome - iskazom

4. Svijet, svemir je "nešto" - kaže Brajičić - i zbog toga je (bio on vječan ili počeo) stvoren od onog koji je "Ni-šta".

Kamenu, vodi..., zrcu pijeska, planini..., čovjeku, glisti..., svemiru - zajedničko je to što "postoje (egzistiraju)", a razlikuju se po svojim kvalitativnim i kvantitativnim značajkama, "suštini (esenciji)" koja je izražena onim "imenima", kamen, voda...

Bog se od svega u svijetu, i od svijeta kao cjeline, razlikuje po tome, što nije sastavljen od dvije komponente, "postojanja (egzistencije)" i "suštine, imena (esencije)" - nego je "postojanje" njegova "suština".

Ukratko: kamen postoji, čovjek postoji..., svijet postoji - Bog ne postoji, nego: on jest postojanje. Ili još kraće: Bog=postojanje.

Zbog toga je *čisto postojanje*, tj. Bog, najdublji Temelj, Izvor, Iskon, Stvoritelj svega *što postoji*.

"Nas ne znima da li je svemir (materija) od vječnosti ili ne, i može li uopće biti od vječnosti (...). Nas zanima samo jedno: da li je nešto, to jest da li je ono u čemu se zrcali jedna ideja, jedna misao..." (6/119-120). Autora zanima samo to, da li je svemir sastavljen od dviju komponenti "postojanja" i "suštine (ideje, misli, imena)", i tu sastavljenost uzima "kao znak da je on postao, bilo da se to njegovo postojanje zbilo u vječnosti, bilo u vremenu" (6/120).

To svoje postojanje, nastajanje, svemir duguje Bogu, koji je "bez imena, tj. nije takvo ili onakvo biće, nego biće naprosto" (6/104, bilj. 13).

Zbog toga je - kaže Miljenko Belić - "Bog biće dubinski krajnje drugačije naravi, biće krajnje različito i ujedno utkano u najdublju srž samoga 'biti' kao takvoga i svih njegovih oblika" (7/85).

Drugim riječima: Čisto Postojanje, *Ni-šta*, utkano je u sve što je *nešto* (kamen, čovjek,..., svemir).

ODSTUPANJE OD TOME - PREŠUĆIVANJEM

5. Je li Akvinac bio zadovoljan tim "sržnim" rezultatom svog "Petopuća", što su ga u predhodnom odlomku tako točno i jasno prikazali Brajičić i Belić? Bio je zadovoljan, ali ne savim!

Jednog od putova svog *Petopuća*, prvog po redu, Toma je *komparativom* nazvao "prvim i jasnijim putem (*prima et clarior via*)", i time ostala četiri obilježio *pozitivom*.

Superlativ je Toma rezervirao za svoj zasnovani, ali nedograđeni "najefikasniji put (*via efficacissima*)":

"Najefikasniji put dokaza opstojnosti Božje je onaj iz pretpostavke početka postojanja svijeta, a ne onaj iz pretpostavke vječnosti svijeta (...). Jer ako je svijet i njegova evolucija počela postojati, očita je nužnost nekog Uzroka koji je tim početkom stvorio svijet i njegovu evoluciju" (Gent. I,13).

Nedovršenost toga puta sastoji se u ovom, što je Toma držao da razlozi u korist nužnog početka postojanja evolucije svijeta nisu dovoljno snažni, pa je žestoko nastupao protiv onih koji na tako nedovoljno sigurnim obrazloženjima hoće dograditi onaj njegov superlativni put. No, Toma se nikada nije suobličio lisici iz basne koja je poželjela grozd na visokoj taklji, a kad nije mogla doskočiti, udaljila se riječima: baš me briga, ionako je kiseo.

Zašto Toma nije nikada porekao svoj superlativni put, odrekao ga se?

Odgovor se može, po mom mišljenju, nazreti u ovom pitanju, upućenom našim autorima, Brajičiću i Beliću, posebno tom potonjem: Je li, prema Tomi, vječno "postojanje svemira" (ili bilo kojeg drugog bića "koje postoji"!) Bogu (tj. čistom postojanju) *potrebno* da bi on

mogao u njega biti "utkan"? Njihov odgovor, u ime Tome, a i u njihovo vlastito ime, držim, je kategoričko: Ne! Inače: Panteizam ante portas.

"Božji subzistentni bitak ('bitak koji je sam kao takav samostalna stvarnost') i koji je izvorište bića kao takvog (...) ostaje u svojoj neizmjenosti netaknut time što kao njegovi drugotni analogati postoje također stvorena bića" (7/93; vidi: 6/124-125).

Tj., kad *ne bi postojalo nikakvo stvoreno biće*, nikakav "drugotni analogat" (kamen, voda, ..., čovjek, ..., svemir), tada bi trebalo reći da je čisto "Postojanje" jedina stvarnost, jedino prevladavanje ništavila, jedini "presudan, potreban i svestrano savršen odgovor na pitanje da li 'da' ili 'ne'... (7/93).

Eto *takva* "subzistentnost" Postojanja, Boga, je najjače (superlativ!) afirmirana - ako se može dokazati da svijet i njegova evolucija nekada *nisu postojali*, nego su počeli postojati. Ili, što je isto: time je afirmirana najjača (superlativ) brana protiv panteizma, najbolje obrazloženo da svijet Bogu nije potreban da bi u njega bio "utkan"; svi ti superlativi su ekvivalentni, držim, Akvinčevu superlativnom putu, "najefikasnijem" putu.

Zbog toga nije dobro prešućivati Akvinčev nedograđeni superlativni put, a dobro je nastojati ga dograditi. Nije dobro suobličavati Tomu lisici iz basne, govoreći, kako se on "nije nimalo zabrinjavao pitanjem da li se može ili ne može filozofski dokazati da je svijet vremenski počeo ili je vječan" (7/85; vidi: 6/119).

NADOGRADNJA AKVINČEVA SUPERLATIVNOG PUTA

Davno sam osjetio *mogućnost* dogradnje tog puta, *oslonom* na Tomu; dakle, ukratko: S Tomom, *protiv* Tome, k Tomi.

S Tomom

6. Toma u svom Petopuću je *apsolutni finitist*, kad je riječ o nizu "srednjih uzroka". Za takav niz on tu, tri puta, kategorički tvrdi da ne može biti beskonačan, tj. bez prvog po redu člana.

A što misli pod izrazom "srednji uzrok" on slikovito kaže, da je štap koji pokreće kamen, jer je i sam pokretan od ruke, "srednji uzrok" između kamena i ruke.

Dopustiti beskonačnost takva niza, kaže Toma, znači dopustiti kontradikciju da takav niz postoji i ne postoji: "ako se ide u beskonačnost (...), neće biti prvog uzroka [djelovanja "ruke", J. B. M.], ni konačne posljedice [gibanja kamena, J. B. M.], ni srednjih uzroka (gibanja i djelovanja svakog od štapova koji pokreću jedan drugoga)..." (Theol. I,2,3).

To Tomino obrazloženje, koje bez rezerve prihvaćam, ja sam ipak zamijenio svojim, ovakvim (imunim od Kantove kritike):

Gibanje kamena je *samo posljedica*, a gibanje svakog od štapova je *posljedica i uzrok*.

Kad bi niz takvih štapova bio beskonačan, onda bi u čitavom nizu: kamen-štap..., bilo *više* posljedica nego uzroka.

No, gibanje kamena ima svoj uzrok, i gibanje svakog od štapova ima svoj uzrok, pa bi u čitavom beskonačnom nizu: kamen-štap..., bilo *jednako* mnogo posljedica i uzroka - a to je u kontradikciji s prethodnom tvrdnjom.

Takva kontradikcija može se izbjeći na samo jedan jedini način: niz ima prvi po redu član, "ruku" koja je *samo uzrok*, posljednji po redu član "kamen" koji je *samo posljedica*, a svaki od štapova je *uzrok i posljedica* - pa u nizu ima *jednako* mnogo uzroka i posljedica.

Protiv Tome

7. Oboružan takvim oružjem što ga je Toma skovao, držao sam da mogu jurišati na Tominu tvrđavu koju je on vrlo žestoko branio (Theol. 46, 2, ad 7): niz vremenski sukcesivno poredanih posljedica i uzroka, slikovito: niz: sin-otac-djed..., može biti beskonačan, bez prvog po redu člana, predaka - jer "otac" nije srednji uzrok između "sina" i "djeda". Tj., kaže Toma, čovjek rađa sina ukoliko je čovjek a ne "ukoliko je sin drugog čovjeka".

Meni se ta Tomina tvrdnja, da evolucionarna faza-otac nije "srednji uzrok" između faze-unuka i faze-djeda, učinila najprije sumnjivom, pa onda pogrešnom.

Korijen te pogreške našao sam vrlo duboko, u Tominu (Aristotelovu) shvaćanju, da se gibanje, niz faza evolucije svijeta, može protumačiti *dualizmom*: potentia-akt. Tj. da nastajanje novih faza nije nastajanje iz ništavila, nego iz *potencijalnosti* prethodne faze.

No, pomislio sam ja: ako nova faza nije mogla izići iz ništavila, ni prethodna nije mogla poći u ništavilo. Kamo je dakle išla prethodna faza, "jaje", kad je nastala nova faza "pile"? Pošla je *in fundamentum* (u temelj) nove faze, pomislio sam. Kad, dakle, kokoš nosi jaje, ona to ne čini bez istodobne *fundamentalne* pomoći jajeta iz kojeg se izlegla - baš kao što štap ne pokreće kamen bez istodobne *aktualne* pomoći ruke. Kad čovjek prelazi preko mosta s lijeve strane rijeke na desnu, u posljednjem njegovu koraku sudjeluju *fundamentalno* istodobno *svi* prethodni koraci. Kad čovjek rađa sina on to "ne čini bez pomoći svog oca" (2/36), koji može biti tada aktualno "mrtav", ali *ne može biti fundamentalno* "mrtav", bez utjecaja na rađanje sina.

K Tomi

8. Tako dakle, po meni, niz tipa "sin-otac-djed...", je *fundamentalno* istodoban niz "srednjih uzroka", baš kao što je niz tipa: kamen-štap-ruka..., *aktualno* istodoban niz "srednjih uzroka".

Zbog toga, sve što je u pogledu beskonačnosti ili nužne konačnosti Toma rekao za jedan od njih, aktualni, vrijedi i za drugi, fundamentalni.

PREŠUĆIVANJE APSOLUTNOG FINITIZMA TOMINA PETOPUĆA

9. Protiv moga stajališta reagirao je Dominik Budrović: "Piscu je (...) nedovoljna razdioba bića 'ens in actu - ens in potentia'. Velika je to 'kuraža' reći da ta višetisućna razdioba i genijalnih i manjih metafizičara nije dovoljna, a ovi je drže kao aksiom: Actus et potentia dividunt ens et quodlibet genus entis! Kod prirodnih znanosti mogu nadolaziti nove 'istine' otkrićem novih danosti iz prirode. Ali u metafizici nema otkrića ni izuma novih istina" (3/62-63).

Uredništvo *Crkve u svijetu* je tada prekinulo daljnju raspravu (3/59, bilješka), pa sam svom kritičaru mogao odgovoriti tek šest godina kasnije (4/179-180, 182-184), a potom sam nastavio dalje istim smjerom, i sve to je, u sažetku, objavljeno u "Bogoslovskoj smotri", Zagreb 1987/1-2 (str. 91-98): J. B. Marušić, *S Akvincem, protiv Akvinca, k Akvincu: O Pokretniku ili Stvoritelju tvarnog svemira*.

No poslije toga objavljeni su značajni teodicejski radovi Brajičića i Belića o kojima je ovdje bila riječ, a sada treba reći i ovo da je u tim radovima prešućen i Tomin finitizam u njegovu Petopuću.

Držim da je to zbog ovoga, što autori ne vide Tominu (i moju) apsolutnu sigurnost, i moju (ne Tominu) teodicejsku plodnost (koja vodi k Tominu superlativnom putu) - *ove tvrdnje*: Subzistentni Bitak, Bog, ne može omogućiti, dati postojanje nekom beskonačnom nizu "bitno (per se)" (5/94) poredanih uzroka, tj. "srednjih uzroka"!

ZAKLJUČAK

10. Treba reći, da je novi *Katekizam Katoličke crkve* snažan poticaj za buđenje iz "drijemeža", o kojem govori Brajičić (točka 3).

A i moj rad, držim, ide u tom smjeru.

Primjedba: Kod navođenja je samo redni broj iz ove liste i stranica.

[1] *Catechismo della Chiesa Cattolica*, Città del Vaticano 1992, str. 1-788.

[2] J. B. Marušić, *Magistralna dilema moguće beskonačnosti ili nužnog početka niza srednjih uzroka u suvremenoj teodicejskoj nauci i u sv. Tome*, Crkva u svijetu, Split 1967/5, str. 27-36.

[3] Dominik Budrović, O. P., *Osvrt na članak "Magistralna dilema moguće beskonačnosti ili nužnog početka niza srednjih*

uzroka u suvremenoj teodicejskoj nauci i u sv. Tome", Crkva u svijetu, Split 1968/1, str. 59-65.

[4] Juraj Božidar Marušić, *Povijesna sjećanja i aktualna razmišljanja pred značajnim teodicejskim torzom sv. Tome*, Crkva u svijetu, Split 1974/2, str. 169-184.

[5] Juraj Božidar Marušić, *S Akvincem, protiv Akvinca, k Akvincu: o Pokretniku ili Stvoritelju tvarnog svijeta*, Bogoslovska smotra, Zagreb 1987/1-2, str. 91-98.

[6] Rudolf Brajičić, *Opravdanje čistoga uma*, Zagreb 1988, str. 1-127.

[7] Miljenko Belić, "Biti ili ne-bititi" - u svjetlu analogije bića, u zborniku *Filozofija u susret teologiji*, Zagreb 1989, str. 37-98.

[8] Ante Mateljan, *Božja nemoć*, Crkva u svijetu, Split 1993/1, str. 4-15.